

Εμείς και οι Αρχαίοι, σήμερα

Αλεξάνδρα Δεληγιώργη,
Καθηγήτρια Α.Π.Θ.

Το ζήτημα της σχέσης με τους Αρχαίους (Έλληνες και Ρωμαίους συγγραφείς) έχει τεθεί σε κρίσιμες στιγμές της Ιστορίας της Δύσης από ποιητές, φιλοσόφους, λογίους ή διανοούμενους που επωμίσθηκαν την εξέτασή του όσες φορές φάνηκε αναγκαία η ανανέωση του πνεύματος και των ιδεών-αξιών τις οποίες ανέδειξε.

Στην φάση που διανύουμε, τώρα, δέκα χρόνια μετά το τέλος του 20ού αιώνα, εν μέσω μιας παρατεινόμενης ανισορροπίας στην ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων πάνω στον πλανήτη, η σκέψη καλείται να αναλάβει πάλι την ευθύνη της ριζικής αυτο-ανανέωσής της. Έχει ξαναγίνει στο παρελθόν, με την Αναγέννηση που προκάλεσε την αρχή του τέλους του φεουδαλισμού, και με τον Διαφωτισμό που προκάλεσε την αρχή του τέλους της απόλυτης δεσποτείας. Και στις δυο αυτές κοσμο-ιστορικές ανακυκλήσεις, κινητήρια δύναμη στάθηκε η κλασική αρχαιότητα.

Το ζήτημα, επομένως, της σχέσης μας με τους Αρχαίους, χωρίς να εντάσσεται στην αρχαία προτρεπτική ηθική που γοήτευσε τον Montaigne, και τον σύγχρονό μας Foucault ούτε στην νεώτερη δογματική ηθική ούτε στην μεταμοντέρνα σχετικιστική μεταηθική, έχει παρ' όλαυτά, μια διακριτή ηθική και πολιτική διάσταση, εφόσον τίθεται σε συνάρτηση με την έσχατη απορία «τι να κάνουμε;» που βασανίζει τους ανθρώπους, σε κρίσιμες ιστορικές καμπές. Αλλά και το ίδιο το θέμα της σχέσης με τους Αρχαίους αυτό καθ'εαυτό τίθεται υπό μορφήν ερωτήματος σχετικά με το είδος, το περιεχόμενο και τα όρια που μπορεί να έχει η σχέση αυτή και απαιτεί, κάθε φορά, μια συγκεκριμένη α-

πάντηση σύμμετρη με τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η εποχή που το θέτει. Απαιτεί, δηλαδή, μια εις βάθος μελέτη, πράγμα που επιβάλλει την προβληματοποίησή του, εφόσον είναι άρρηκτα συνυφασμένο με μια συνολική θεώρηση της ιστορικο-κοινωνικής πραγματικότητας που επικαλείται την σχέση αυτή.

Και, βέβαια, το ζήτημα δεν είναι μόνον σημαντικό για κάποιες εποχές σαν την δική μας που ψάχνει αγωνιωδώς ένα νέο προσανατολισμό, είναι και τεράστιο, γιατί απαιτεί την γνώση της αρχαίας ιστορίας και της αρχαίας γραμματείας, της σύγχρονης ιστορίας και της σύγχρονης σκέψης, αλλά και της μεταξύ τους σύνδεσής τους. Αυτό σημαίνει ότι για να δούμε τί σχέση μπορούμε να έχουμε εμείς, σήμερα, με τους Αρχαίους, χρειάζεται να έχουμε ήδη σχηματίσει μια σαφή εικόνα του τρόπου λειτουργίας της σύγχρονης σκέψης όπως και του τρόπου ανάπτυξής της, κατά την μακραίωνη διαδρομή της από την αρχαιότητα έως σήμερα¹, ώστε να γνωρίζουμε τι ακριβώς μας χωρίζει από αυτούς.

Με όλα τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι το θέμα της σχέσης με τους Αρχαίους, σήμερα, δικαιολογεί την προβληματοποίηση και εξέτασή του στο πλαίσιο πολλών ημερίδων, στρογγυλών τραπεζιών και colloquia. Διαφορετικά όσα θα λέμε πάνω στο θέμα, όσο ενδιαφέροντα και αν είναι, κινδυνεύουν να έχουν την τύχη των τηλεοπτικών ξεναγήσεων σε τόπους μακρινούς στον ιστορικο-κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο-χρόνο, οι οποίες αταίριαχτα παρεμ-

¹ Πράγμα που μπορεί να γίνει στο πλαίσιο μιας Αρχαιολογίας της γνώσης άρρηκτα συνδεδεμένης με την Ιστορία και την Γενεαλογία της σκέψης και των επιτευγμάτων της, στους χώρους της μυθολογίας, της φιλοσοφίας, της επιστήμης, της θεωρίας και της λογοτεχνίας, βλ. «Η Αρχαιολογία της γνώσης ως κλάδος των ανθρωπιστικών σπουδών», στο περιοδ. ΘΕΑ τεύχος 7, Σεπτ. 2009.

βάλλονται μεταξύ τηλε-παραθύρων, συνταγών μαγειρικής και άνευρων θρίλερ.

Στην παρούσα εισήγηση, θα εκθέσω ακροθιγώς κάποιες πλευρές του προβληματισμού μου όσον αφορά την σχέση που μπορούμε να αποκαταστήσουμε με την Αρχαιότητα, σήμερα, μετά το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21ού αιώνα και αφού έχουμε αφήσει πίσω μας την ελαφρότητα με την οποία οι μεταμοντέρνοι διανοητές, τα τελευταία είκοσι χρόνια του 20ού αιώνα, κατέκριναν τον πλατωνισμό και απέρριπταν την φιλοσοφία, όταν εκφέρει λόγο για τα εόντα και τα αληθή, στηριζόμενη σε ορθά επεξεργασμένα λογικά επιχειρήματα.

Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη σκέψη για να διαπιστώσει κανείς ότι ο προβληματισμός όσον αφορά την σχέση μας με τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, σήμερα, συμπίπτει με τον προβληματισμό μας πάνω στην σχέση που μπορούμε να έχουμε με το κλασικό, με ό, τι δηλαδή, μπορεί και αντέχει στον χρόνο, αντιστεκόμενο στην λήθη πού ο χρόνος φέρνει μαζί του.

Ένας τέτοιος προβληματισμός γύρω από το κλασικό και την τύχη του γίνεται επιτακτικότερος, σήμερα, από το γεγονός ότι εδώ και πολλές δεκαετίες, θεοποιώντας το παρόν μέσα στις διαδικασίες εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης, μπήκαμε στην τροχιά του εφήμερου που υποσκάπτει κάθε ικανότητα να μηχανευόμαστε την αθανασία. Η υπονόμηση της αθανασίας αφήνει ολοένα και πιο βαθιά τα σημάδια της, καθώς αισθανόμαστε υπερβολικά φθαρτοί και αμήχανοι έως και ξένοι προς το αρχαιοελληνικό πνεύμα, δεδομένου ότι οι Αρχαίοι Έλληνες χάρη στην μέριμνα για αθανασία, αποδείχθηκαν ασύλληπτα πιο ανθεκτικοί μέσα στον χρόνο από εμάς και την μέριμνα του θανάτου που μας κατατρώχει ως Υποκείμενα της σύγχρονης Δύσης.

Αν λοιπόν, το κλασικό υπονοεί το αυθεντικό και συνακόλουθα το ανθεκτικό, όλες εκείνες, δηλαδή, τις δημι-

ουργίες που κατορθώνουν να διατηρούν την αξία τους, μέσα στους αιώνες, τότε η σχέση μας με την κλασική Ελληνική Αρχαιότητα, αντίθετα από ό, τι θα υπέθετε κανείς βιαστικά και επιπόλαια, δεν αναπαράγει το παρελθόν. Απεναντίας, ενισχύει την διάθεσή μας και διατηρεί ζωντανή την βαθύτερη ανάγκη μας για δημιουργία νεωτεριστικών και καινοτομικών μορφών, στο πεδίο του ποιητικού και του θεωρητικού λόγου που εδώ και έναν αιώνα εξαντλείται από την πίεση της Τεχνικής. Κι αυτό γιατί τα έργα της Τεχνικής - σε αντίθεση με τα έργα του Λόγου που αναδεικνύουν την αυθεντικότητα της ανθρώπινης δημιουργίας - μένουν παγερά αδιάφορα για την αυθεντικότητα της σχεδόν ανώνυμης παραγωγής τους.

Με αυτή την έννοια, η σχέση με τους Αρχαίους με το να δημιουργεί τα αναχώματα προστασίας του λόγου και της τέχνης από την ακρωτηριαστική γειτνίασή τους με την Τεχνική, προσφέρει τα αναγκαία ερείσματα για τον εμπλουτισμό τους και με αυτή την έννοια, αποτελεί άνοιγμα περισσότερο στο μέλλον παρά στο παρελθόν.

Βέβαια, στο βιβλίο του Salvatore Settis *Το μέλλον του κλασικού*¹, ο συγγραφέας επισημαίνει την αμείλικτη οπισθοδρόμηση του κλασικού πολιτισμού στα σχολεία και στην γενική παιδεία όλων των χωρών. Την ίδια επισημάνση είχε κάνει πριν από τον Σέτις, ένας άλλος μελετητής - λάτρης κι αυτός των αρχαίων - ο Μομιλιάνο (τον οποίο αναφέρει ο Settis) στα 1967, σε μια εποχή που η επισημάνση αυτή δεν κινδύνευε να θεωρηθεί αποκύημα μιας συντηρητικής ή οπισθοδρομικής στάσης. Μιαν ανάλογη διαπίστωση και την ίδια ανησυχία δοκιμάζει εκατό χρόνια πριν, και ο Nietzsche - λάτρης κι αυτός των προσωκρατικών σοφών και των τραγικών ποιητών, και γενικά, του αρχαιοελληνο-ρωμαϊκού πνεύματος, - όταν, νέος ακόμη, στα 1872,

¹ εκδ.Νεφέλη, Ιστορία, Αθήνα 2004

καλείται να δώσει διαλέξεις², στην Βασιλεία της Ελβετίας, στο Πανεπιστήμιο της οποίας δίδαξε για ένα σύντομο διάστημα. Και ακόμη παλιότερα, το ίδιο θέμα έκανε τον Holderlin να θέσει το ερώτημα αν μας μιλούν ακόμη οι Έλληνες και κυρίως το ερώτημα τού τι μπορούν οι άνθρωποι του τέλους του 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου} αιώνα να κάνουν, ώστε να κάνουν τους Αρχαίους να τους μιλήσουν³.

Ο ποιητής Holderlin, περισσότερο από τους φιλοσόφους Schelling και Hegel που ανοίχθηκαν με ενθουσιασμό στην αρχαιοελληνική γραμματεία, προβληματίστηκε στην πράξη για την σχέση της εποχής του με τους αρχαίους Έλληνες, όταν, αφού μάταια αγωνίσθηκε να γράψει ένα σύγχρονο δράμα, τον θάνατο του Εμπεδοκλή, του ήρωα που ποθούσε την ένωση με το *Εν (το παν)*, εγκατέλειψε ατελείωτη και την τρίτη εκδοχή, συναισθανόμενος τον κίνδυνο που διέτρεχε, γράφοντάς το, να συνεχίσει τις άψυχες απομιμήσεις και αντιγραφές που επιχειρούσε μετά το τέλος του Μπαρόκ, ο Κλασικισμός, στους χώρους κυρίως της μουσικής και της γλυπτικής.

Ο Χαίντερλιν, επιδιώκοντας μια νέα σχέση με τους Αρχαίους Έλληνες, βασανίζεται από τις διαφορές που διαπιστώνει ανάμεσα σ' αυτούς και στην Δύση της εποχής του. Λέει χαρακτηριστικά σε κάποια επιστολή του: «...Διότι σ' εμάς, το τραγικό συνίσταται στο γεγονός ότι φεύγουμε τελείως σιωπηλά από το βασίλειο των ζωντανών, συσκευασμένοι σε κάποιο κιβούρι, και όχι στο ότι πληρώνουμε - αναλωμένοι στις φλόγες - την φλόγα που δεν κατορθώσαμε να τιθασέσουμε⁴». Αντίθετα, λοιπόν, με τον

² Fr. Nietzsche, *Μαθήματα για την Παιδεία*, εκδ. Ροές, Δοκίμια, μτφρ.Ν.Μ.Σκουτερόπουλου, Αθήνα 1988.

³ Fr. Holderlin, *Υμνοι, Ελεγείες και άλλα ποιήματα*, εκδ. Αγρα, Αθήνα 1996.

⁴ Επιστολή στον Cassimir Ulrich von Bohlendorff, ο.π., σ. 209.

Winckelmann που θεωρούσε ότι ο μόνος τρόπος να γίνουν οι σύγχρονοί του μοναδικοί και αμίμητοι, ήταν να μιμηθούν τους Αρχαίους¹⁰, ο Holderlin θεωρεί τη αρχαία Ελλάδα αμίμητη.

Την σχέση που ο γερμανός ποιητής επιχείρησε να αποκαταστήσει με τους αρχαίους Έλληνες, προσπαθεί να αποκρυπτογραφήσει και να κατανοήσει ο Jean Beaufret, στα 1965¹¹, αλλά και ο Ph.Lacoue-Labarthe στα 1979¹². Ο Lacoue-Labarthe στέκεται στο ότι ο Χαίντερλιν μπορεί και διακρίνει το γεγονός ότι οι Έλληνες έχοντας μέσα τους την φλόγα του ιερού πάθους φερμένη από την Ανατολή, την οποία στερούνταν η Δύση της εποχής του, καίγονται, κάνοντας χρήση της ελευθερίας τους¹³. Αυτό θα κάνει τον γερμανό ποιητή, όσον αφορά την σχέση της Δύσης με τους αρχαίους, να εννοήσει την καντιανή κατηγορική προσταγή ως μια κατηγορική μεταστροφή της Δύσης¹⁴, χωρίς την οποία θα ήταν αδύνατο να δεξιωθεί την κλασική ελληνική αρχαιότητα. Κι αυτό, γιατί για τον Χαίντερλιν, η Ελλάδα καθ' εαυτή δεν υπήρχε. Την είχαν σπαράξει στα δυο. Όπως και η Εσπερία δεν υπήρχε ακόμη ή ήταν ακόμη μόνον αυτό που δεν είναι.

¹⁰ J.-J.Winckelmann, Σκέψεις για την μίμηση των ελληνικών έργων στην ζωγραφική και στην γλυπτική, μτφρ. Ν.Μ.Σκουτερόπουλου, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 1996, σ.8.

¹¹ Jean Beaufret, Χαίντερλιν και Σοφοκλής, εκδ. Σαιξπηρικών, Θεσσαλονίκη, 2010.

¹² Ph. Lacoue-Labarthe, Ο Holderlin και οι Έλληνες, μτφρ. της διάλεξης «Greci: nostril contemporanei?» που δόθηκε στην Φλωρεντία το 1979, στο Friedrich Holderlin, Ελεγείες, Υμνοι και άλλα Ποιήματα, στο *Fr. Holderlin, Ελεγείες, Υμνοι και άλλα Ποιήματα*, όπ. π., σ. 213-234.

¹³ Lacoue-Labarthe, Ο Holderlin και οι Έλληνες, ό.π.,σς226-227.

¹⁴ Ως Τραγωδία της μεταστροφής θεωρεί ο Beaufrait την τραγωδία *Οιδίπους τύραννος*, βλ. Χαίντερλιν & Σοφοκλής, ό.π.σ.22-23, σ. 37.

Αν, όμως, η Εσπερία δεν υπήρχε ακόμη καθεαυτή στις αρχές του 19ού αιώνα, αυτό, κατά τον Χαίντερλιν, συνέβαινε γιατί για την τελειώσή της που ήταν αδύνατη χωρίς την αυτογνωσία της, χρειαζόταν να αποκαταστήσει μια νέα σχέση, στα δικά της μέτρα, με την Αρχαία Ελλάδα η οποία είχε θεωρηθεί μια στην Αναγέννηση, και μια με τον Διαφωτισμό, όπως και συνεχίζει να θεωρείται - κατά έναν τρόπο, είναι αλήθεια εκπληκτικό για την δύναμή του - ως η γενέθλια απαρχή της Δύσης.

Αλλά το θέμα δεν είναι ηλικίας ενός ή δύο μόνον αιώνων. Αντίθετα, ακόμη και για τους μεταμοντέρνους που παροντοποιούν τον χρόνο, είναι τόσο παλιό που φτάνει έως την ίδια την Αρχαιότητα.

Πράγματι, ο κίνδυνος της λήθης των αρχαίων προβληματίζε τους μεταγενέστερους, από την ελληνιστική ακόμη και την ρωμαϊκή εποχή. Και πάντα σε κρίσιμες φάσεις, κατά τις οποίες αναζητούνταν τρόποι μετάβασης από ισχύουσες μορφές σκέψης, λόγου και πράξης σε καινούριες που θα έπαιρναν την θέση τους. Και τέτοια περίπτωση, όπως είπαμε εξ αρχής, δεν είναι μόνον η Αναγέννηση ή ο Διαφωτισμός που έφεραν και πάλι επί τάπητος την σχέση μας με τους Αρχαίους. Είναι και η περίπτωση που υπονοούν οι περίφημες διαλέξεις που δίνει, 25 χρόνια μετά τον Nietzsche, ο συνάδελφος του στην Βασιλεία, Πολωνός Tadeuz Zielinski, όταν καθηγητής πια στο Πανεπιστήμιο της Πετρούπολης, το 1903, καλείται να εκθέσει στους μαθητές των ανώτερων τάξεων του τότε Ρωσικού Γυμνασίου τον προβληματισμό του για την σχέση του καιρού του με τους Αρχαίους.

Ο Ζιελίνσκι, μέγας θαυμαστής των Αρχαίων, προβληματίζεται για την δυνατότητα επανασύνδεσης της εκπαίδευσης με την κλασική παιδεία. Στις διαλέξεις του, έκανε συχνές αναφορές στον άλλοτε συνάδελφό του στην Βασιλεία, Φρειδερίκο Νίτσε, ο οποίος στις δικές του διαλέ-

ξεις του 1872, υποστήριζε ότι το άνοιγμα στους Αρχαίους Έλληνες το επέβαλε η ανάγκη, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ανανέωσης του γερμανικού πνεύματος.

Και τον Ζιελίνσκι αυτό τον ενδιέφερε: η αναγέννηση του κλασικού σχολείου που πίστευε ότι θα ωφελούσε, κατά τρόπο ουσιαστικό, την κουλτούρα και τον πολιτισμό της προεπαναστατικής Ρωσίας. Ο Ζιελίνσκι έσπευδε να συμπληρώσει ότι αυτό θα ήταν δυνατό να συμβεί μόνον εάν η ίδια η ρωσική κοινωνία συνειδητοποιούσε ή μπορούσε να πεισθεί ότι υπήρχε όντως, μια τέτοια ανάγκη.

Επειδή οι διαλέξεις του Ζιελίνσκι παρουσίαζαν ενδιαφέρον για το ευρωπαϊκό κοινό, εκδόθηκαν αμέσως σε βιβλίο με τον τίτλο *Εμείς και οι Αρχαίοι*¹⁶. Το βιβλίο μεταφράστηκε στα γερμανικά, ήδη το 1905, στα αγγλικά, το 1909 και μόλις το 1928 στα ελληνικά από τον δικό μας μεγάλο κλασικιστή Ιωάννη Συκουτρή, ο οποίος συνοδεύει την ελληνική μετάφραση των διαλέξεων του Ζιελίνσκι με δικά του εκτενή επιλεγόμενα, στα οποία θα αναφερθώ παρακάτω.

Από τον Πρόλογο πάντως, αυτού του βιβλίου, ο Συκουτρής εξηγεί στους αναγνώστες γιατί επέλεξε να μεταφράσει ένα βιβλίο που γράφτηκε στην Ρωσία, χώρα που ανήκε μάλλον στην Ανατολή παρά στην Δύση και η οποία δεν είχε τόσο προηγμένο πολιτισμό και δηλώνει ότι το έκανε γιατί και οι δυο αυτές συνθήκες, - η Ανατολή και η κοινωνική καθυστέρηση - ίσχυαν και για την ελληνική κοινωνία της δεκαετίας του 1920, όπου η ανθρωπιστική παιδεία ήταν προβληματική¹⁷ και θα πρέπει να υποθέσουμε ότι για τον Συκουτρή ήταν προβληματική εφόσον η

¹⁶ Tadeuz Zielinski, *Ημείς και οι Αρχαίοι*, μετάφραση και επιλεγόμενα Ιωάννου Συκουτρή, Πρόλογος και δυο μεταφράσματα Ι.Ν.Καζάζη, εκδ. Βάνιας, 1994.

¹⁷ Ο.π.

κλασική παράδοση ήταν ακόμη, τότε ρηχή, χωρίς βάθος χρόνου.

Οι διαλέξεις, βέβαια, του Ζιελίνσκι όπως και αυτές του Νίτσε, στις οποίες τα περιορισμένα όρια αυτής της εισήγησης δεν μας επιτρέπουν να σταθούμε για να τις εξετάσουμε, ανήκουν περισσότερο στο τέλος του 19^{ου} αιώνα παρά στις αρχές του 20ού αιώνα, αφού μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τίποτα δεν θύμιζε πια την *bel époque* που είχε προηγηθεί.

Ανάλογη τάση επαναφοράς της ελληνο-ρωμαϊκής ηθικής και πολιτικής σκέψης, ίσως σε αντίδραση προς την μεταμοντέρνα πρόταση για μια μεταφιλοσοφική εκπαίδευση, παρατηρήθηκε, πρόσφατα, μόλις στην δεκαετία του 1990, στο πλαίσιο της αμερικάνικης αναλυτικής φιλοσοφίας που επεδίωξε κι αυτή να ανανεώσει την νεοφιλελεύθερη νέο-συντηρητική εκπαίδευση, στις Η.Π.Α., με στοιχεία της κλασικής ελληνο-ρωμαϊκής Αρχαιότητας¹⁸.

Όλα τα παραπάνω μας δίνουν το έναυσμα για μια εκ νέου προβληματοποίηση της σχέσης μας με την Αρχαιότητα, του τρόπου με τον οποίο μπορεί να τεθεί η σχέση αυτή, της μορφής που μπορεί να πάρει, των σκοπών που καλείται να υπηρετήσει, αλλά και των συνεπειών της μέσα σ' αυτόν τον καινούριο, τόσο ταραγμένο και τόσο αβέβαιο αιώνα.

Πρόκειται άραγε για μια προβολή των αρχαίων κειμένων πάνω στα σύγχρονα πράγματα; Η μήπως όχι αφού οι Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, ακόμη και να ήθελαν - και σίγουρα θα ήθελαν, γιατί τους χαρακτήριζε μια αδηφαγος γνωστική περιέργεια που την πρόβαλλαν ακόμη και στους θεούς τους, έτσι που οι τελευταίοι να μη σταματούν να πηγαινοέρχονται στα μήκη και πλάτη του τότε γνωστού κόσμου - οι Αρχαίοι, λοιπόν, ακόμη και να ήθελαν να έχουν

¹⁸ Βλέπε τα βιβλία των Owen, Frede, M. Nussbaum.

σχέση με εμάς, δεν μπορούν. Ούτε μπορούν να προβάλουν οτιδήποτε πάνω στην ζωή μας και στην εποχή μας. Οι Αρχαίοι Έλληνες είχαν ζωντανή σχέση με τον κόσμο της δικής τους εποχής, τον κόσμο του Ομήρου, του Ησιόδου, του Σόλωνα κλ. - όπως εμείς διατηρούμε ακόμη ζωντανή την σχέση μας με τον κόσμο του Χέγκελ, του Μαρξ ή του Νίτσε- και μέσω αυτών ζητούσαν να γεφυρώσουν το παρελθόν με το μέλλον τους. Πράγμα που κάνουμε κι εμείς, με τις αναφορές μας στον Hegel, τον Marx, τον Nietzsche, μέχρι και σήμερα.

Άρα είναι αβάσιμο και επομένως και αθέμιτο να θεωρούμε την προβολή της σκέψης και του λόγου τους πάνω σε εμάς ως δεδομένη ή ως δυνατή. Γιατί δεν είναι. Ο Νοβάλις έλεγε ότι η αρχαιότητα δεν έρχεται σε εμάς, εμείς μαθαίνουμε τον τρόπο να την καλέσουμε να έρθει σε εμάς. Και είχε δίκιο, γιατί κάθε εποχή φτιάχνει τον δικό της τρόπο να καλεί τους νεκρούς της. Μερικές φορές μάλιστα στην προσπάθεια των ιστορικών, των φιλολόγων, των φιλοσόφων να βρουν τους τρόπους να φέρουν τους νεκρούς στο παρόν, κάνουν το λάθος να τους φορτώσουν με στοιχεία της δικής τους εποχής άγνωστα ή δευτερεύοντα για τους Αρχαίους. Παράδειγμα, ο τρόπος που μιλάει ο Χάιντεγκερ για την τέχνη και την τεχνική των Αρχαίων στις οποίες προβάλλει στοιχεία του 20^{ου} αιώνα, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εμείς, τώρα, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα ζούμε σε έναν κόσμο που δεν ήθελε ή τέλος πάντων κατέληξε να έχει αποσπασματική και κυρίως επιφανειακή σχέση με τους Αρχαίους και ο οποίος αιφνιδίως δοκιμάζει ξανά την ανάγκη να ανανεώσει τον δεσμό μαζί τους, (παρά την απόλυτη υποβάθμιση της παιδείας και την εξαφάνισή της σχεδόν μέσα στις τεχνικές της επαγγελματικής κατάρτισης), μη γνωρίζοντας, όμως, ακόμη πώς και για ποιόν ακριβώς λόγο. Εργαλειακός, λογιστικός και τεχνοκρατούμενος ο κό-

σμος μας, έτσι όπως διαμορφώθηκε μέσα στον 20ό αιώνα, αγνόησε σταδιακά την κλασική Ελληνική αρχαιότητα, από τα τέλη του 17^ο αιώνα και μετά, όταν με το τέλος της διαμάχης των *anciens et modernes*, αισθάνθηκε να πατά γερά πάνω σε μια νέα τάξη πραγμάτων. Τότε άρχισε να αντιγράφει αυτό που νόμιζε ότι ήταν το κλασικό για τις δικές του ανάγκες μιας κλειστής κουλτούρας, κατασκευάζοντας έναν νέο-κλασικισμό που στάθηκε ανίκανος να επιδράσει βαθειά πάνω στο αίσθημα των νεότερων χρόνων. Ακολούθησε, βέβαια, η κριτική αποτίμηση του Διαφωτισμού που άνοιξε πάλι τις πόρτες για την στροφή στους Αρχαίους. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι κάθε φορά που οι άνθρωποι μιας ορισμένης εποχής αναφέρονται στους Αρχαίους, αυτό που κάνουν είναι να εκφράζουν την θέληση να δημιουργήσουν μια σχέση μαζί τους, κομμένη, όμως, και ραμμένη, στα δικά τους μέτρα, -- τα δικά τους και όχι των Αρχαίων και σύμφωνα με τις δικές τους ανάγκες.. Αυτό έκανε και ο Kant και ο Schelling, και ο Holderlin και ο Hegel. Αυτό συνέχισε να κάνει και ο Νίτσε και ο Ζιελίνσκι και ο Συκουτρός πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Αυτό πάντως που σε αυτά τα ανοίγματα, και παρά τις διαφορές τους, μοιράζονται κατά κανόνα οι διάφορες εποχές, είναι η πίστη, άλλοτε θερμή και ανεπιφύλακτη και άλλοτε ψυχρή και επιδερμική, ότι η σχέση με τους Αρχαίους είναι σωτήρια, αφού μπορεί να συμβάλει σε μια ριζική βελτίωση της κατάστασης του εκάστοτε παρόντος.

Ωστόσο, αυτό που πίστευε ο J.J.Winckelmann ότι ο μόνος τρόπος για μας να γίνουμε μεγάλοι και ει δυνατόν αμίμητοι, είναι να μιμηθούμε τους Αρχαίους, ακόμη και αν ακούγεται σα μια δυνατότητα ή έστω μια πιθανή λύση ή και διέξοδος στο αδιέξοδο που σφραγίζει τον καιρό μας, δεν είναι πλέον ούτε προφανές ούτε τόσο αυταπόδεικτο σαν δυνατότητα. Στην πραγματικότητα, είναι πολύ λιγότερο προφανές από όσο ήταν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ,

όταν προβληματιζόταν ο Χαίντερλιν για την σχέση που θα μπορούσε να αποκαταστήσει η εποχή του με την κλασική ελληνική αρχαιότητα.

Σήμερα, είναι βέβαιο ότι δεν μπορούμε να μιμηθούμε τους Αρχαίους. Αυτό που μπορούμε, ωστόσο, να κάνουμε είναι να ερευνήσουμε και να εξετάσουμε τους τρόπους σκέψης, λόγου και έκφρασης που ανέπτυξαν και τους τρόπους με τους οποίους η νεώτερη και σύγχρονη σκέψη επεξεργάσθηκε μέσω των ερμηνειών και επανερμηνειών των αρχαίων κειμένων, έννοιες και κατηγορίες σκέψης οι οποίες, παρά τις ταυτόσημες ονομασίες που φέρουν, δεν αποτελούν πλέον πιστά αντίγραφα των αρχαιοελληνικών εννοιών και κατηγοριών, ούτε απλές προεκτάσεις όσο μεταστροφές και μετασχηματισμούς της λογικής και του τρόπου χρήσης και εφαρμογής τους.

Εμείς ειδικά, οι σύγχρονοι Έλληνες επιδιώκοντας μια ουσιαστική και όχι απλώς φιλολογική σχέση με τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, θα πρέπει να γνωρίζουμε ποιοι είμαστε και τι μπορούμε να γίνουμε μέσω μιας συνειδητής επανασύνδεσής μας με τους Αρχαίους. Στο θέμα αυτό αναφέρθηκα στο άρθρο «Η Αρχαιολογία της γνώσης ως κλάδος των ανθρωπιστικών σπουδών»¹⁹.

Προς αυτή την κατεύθυνση, αξίζει να σταθεί κανείς στα επιλεγόμενα του Συκουτρή που σχολίαζε το άνοιγμα της ελληνικής κοινωνίας του μεσοπολέμου στην κλασική Αρχαιότητα, γράφοντας μεταξύ άλλων: «Και ακόμη περισσότερο, μελετούμε τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες αυτού του αμεσωτάτου μας παρελθόντος και των συνθηκών του παρόντος. Δεν πρόκειται, βέβαια, να απαριθμήσω εδώ όλα τα νήματα που συνδέουν αμέσως ή δια του Βυζαντίου... την σημερινή μας πραγματικότητα με την Αρχαιότητα... (Αυτό) είναι το έργο του μέλλοντος, όταν η έ-

¹⁹ Βλ. στο περιοδικό ΘΕΑ, τεύχος 7, Σεπτ.2009.

ρευνα των πολιτιστικών παραγόντων της νεωτέρας Ελλάδος θα έχει σημαντικώς προχωρήσει και θα ήτο δυνατόν να γίνει με σχετικήν αντικειμενικότητα η εκτίμησις ενός εκάστου εξ αυτών των παραγόντων.

Αλλά και τώρα πας τις κατααλμβάνει πόσον απαραίτητος είναι η γνώσις της Αρχαιότητος δι' εκείνον που θέλει να εμβαθύνει εις οποιανδήποτε φάσιν του νεοελληνικού μας βίου, / από την συντηρητικήν οργάνωσιν της Εκκλησίας, μέχρι της ερεύνης της εθνικής μας γλώσσης - είτε καθαρεύουσας είτε... δημοτικής και του εθνικού μας βίου. Την επίδρασιν αυτήν μπορούμε να την καταδικάσωμεν ως γέννημα συντηρητισμού ή προγονοπληξίας. Να την αγνοήσουμε δεν μας επιτρέπεται. Γνώσις και κατανόησις του παρελθόντος είναι απαραίτητος προϋπόθεσις της κατανόησεως του παρόντος και της συνειδητής μας ενεργείας δια το μέλλον. Διότι το παρόν ζη από το παρελθόν και η ιστορία είναι ο μόνος διδάσκαλος του βίου δια τα μελλοντικά μας διαβήματα. Αλλωστε, ο άνθρωπος έπαψε προ πολλού να ζει εις την φύσιν. Ζει εν μέσω της κοινωνίας και η κοινωνία είναι του παρελθόντος δημιούργημα, όχι του παρόντος. Αρα και του σχολείου έργον είναι - δια να μεταχειρισθώ λέξεις του Windelband - να δημιουργήσει από τον φυσικόν τον ιστορικόν άνθρωπον.»¹⁹

Μπορεί να συμφωνήσει κανείς με τον Συκουτρή, χωρίς παρόλα αυτά να έλθει σε αντίφαση με όσα υποστήριξα παραπάνω, ότι δηλαδή το παρελθόν δεν κάνει κάποια κίνηση επηρεασμού του παρόντος, γιατί απλούστατα δεν γνωρίζει το παρόν. Το παρελθόν είναι παρελθόν σε σχέση με τις φάσεις που το διαδέχονται, η κάθε μια από τις οποίες, πριν την διαδεχθεί κάποια άλλη, ονομάζεται παρόν, σήμερα, τώρα. Αλλά, όπως είπα από την αρχή, το παρελθόν δεν ανοίγεται στο παρόν ούτε προβάλλεται πάνω του.

¹⁹ Ο.π.σ.

Το παρόν είναι εκείνο που ανοίγεται στο παρελθόν προσπαθώντας να το ερμηνεύσει και να κατανοήσει, έτσι, αυτό που έγινε στο μεταξύ, για τις δικές του, κάθε φορά, ανάγκες, για τους δικούς του σκοπούς και κυρίως με τα δικά του μέτρα και μέσα.

Η Ιστορία, εννοώ η ιστορική επιστήμη, δεν γράφεται στον αόριστο ή στον παρατατικό, αλλά στον ενεστώτα χρόνο, κάθε φορά. Η ίδια η συγκρότησή της ως επιστήμης εξυπηρετεί την θέλησή της κοινωνίας να επιστρέψει στο παρελθόν του λαού που εκπροσωπεί και να το μελετήσει προσεκτικά και κατά το δυνατόν έγκυρα, αφού η γνώση που προκύπτει από τις ιστορικές μελέτες βοηθά να γεφυρώσει το παρελθόν με το μέλλον. Η Ιστορία δεν προσεγγίζει, ωστόσο, αδιαμεσολάβητα το παρελθόν, πολύ περισσότερο, την Αρχαιότητα. Αυτό που παρεμβάλλεται είναι η προβληματοποίηση του πνεύματος και του τρόπου με τον οποίο προσλαμβάνουν την Αρχαιότητα οι διάφορες εποχές και φυσικά και η εποχή στην οποία ανήκει και ερευνά ο ιστορικός, γενεαλογώντας την πρόσληψη της στο παρελθόν.

Είναι φανερό, ότι χρειάζεται να μας προβληματίσει ξανά το πνεύμα και ο τρόπος με τον οποίο, στους δικούς μας καιρούς, μπορούμε να προσλάβουμε τους Αρχαίους. Αφού, περιέργως πώς, η ανάγκη για άνοιγμα στην κλασική παιδεία μεγαλώνει τόσο περισσότερο όσο περισσότερο μεγαλώνουν και η απόστασή μας από τους αρχαίους και η αποξένωσή μας από το πνεύμα τους.

Όσο πιο έντονα παρεμβάλλεται η ηλεκτρονική τεχνολογία για να σβήσει τα σημάδια της Αρχαιότητας πάνω στην εποχή μας, και όσο περισσότερο αποξενωνόμαστε από την αρχαία ελληνική και από την λατινική γλώσσα, τόσο μεγαλύτερη γίνεται η ανάγκη να ξαναφτιάξουμε μια σχέση μαζί της, μόλις βρεθούμε μπροστά σε αδιέξοδες καταστάσεις.

Όσον αφορά ειδικά τον καιρό μας, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η σχέση με τους Αρχαίους γίνεται ακόμη δυσκολότερη και για τον λόγο ότι χάσαμε την επαφή μας όχι μόνον με τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά, αλλά γενικότερα με την γλώσσα, το ενδιαίτημα της ζωντανής ύπαρξής μας. Πχ., στην φράση «Όντινα τρόπον χρη ζην», το *χρη* με ποιάν έννοια χρησιμοποιείται; την έννοια του πρέπει ή με την έννοια του χρειάζεται; Όταν γίνεται μνεία της φράσης, ο αναγνώστης πρέπει να ξέρει με ποιο, ακριβώς ερώτημα έρχεται αντιμέτωπος. Και για να δώσει μια απάντηση, χρειάζεται να σκεφθεί, μεταξύ άλλων, ότι οι Αρχαίοι προέτρεπαν, αλλά δεν καθηκοντολογούσαν ούτε ενοχοποιούσαν.

Η σχέση μας, ωστόσο, με τους Αρχαίους γίνεται ακόμη πιο δύσκολη όχι μόνον γιατί επιχειρείται μια συστηματική απαξίωση και υποβάθμιση του Λόγου που πολιορκείται από την ψηφιακή εικόνα και πληροφορία με αποτέλεσμα να χάνουμε τα σημεία επαφής μας με τα αρχαία ελληνικά, αλλά και γιατί στο καθεστώς της παγκοσμιοποίησης που κατέστησε δυνατό η ηλεκτρονική τεχνολογία, ο δυτικός πολιτισμός προκειμένου να κατακτήσει την αυτόκατανόησή του, χρειάζεται να ανοιχθεί όχι μόνον στην ελληνορωμαϊκή Αρχαιότητα, αλλά και σε άλλες κουλτούρες και πολιτισμούς, που για να τις καταλάβει χρειάζεται να αναζητήσει και τις δικές τους ρίζες.

Αλλά με τον τρόπο αυτό, η πολυπλοκότητα πολλαπλασιάζεται και το ίδιο μεγαλώνει και η δυσκολία της διαπολιτισμικής προσέγγισης, αφού κανείς από τους ιστορικούς, τους ανθρωπολόγους, τους επιστημολόγους ή τους κοινωνιολόγους, δεν είναι σε θέση να γνωρίζει τις γλώσσες όλων αυτών των διαφορετικών και τώρα σαφέστερα διαπλεκόμενων πολιτισμών.

Ξαφνικά, συνειδητοποιούμε ότι η πρόσληψη του δικού μας παρελθόντος διασυνδέεται με την πρόσληψη του πα-

ρελθόντος άλλων λαών με διαφορετικούς από τον δικό μας πολιτισμό. Πράγμα που συνέβαινε και στο παρελθόν, αλλά συνέβαινε ολοένα και λιγότερο όσο πιο πίσω πηγαίνουμε στον χρόνο. Ο Ηρόδοτος λχ. καταγράφει λαούς και πολιτισμούς περισσότερο έκπληκτος για τις διαφορές που παρουσίαζαν σε σχέση με τον πολιτισμό των ελλήνων, παρά για τις ομοιότητες ή τις συγγένειες που τους συνέδεαν. Κι αυτό γιατί ελλείπει των τεχνικών μέσων, η περιχαράκωση των διαφορετικών πολιτισμών δεν ήταν καθόλου εύκολο να δώσει την θέση της σε συγκρίσεις.

Με όλα αυτά θέλω να πω ότι ο βαθμός παγκοσμιοποίησης στην Αρχαιότητα του 8^{ου} ή του 7^{ου} αιώνα, ήταν ελάχιστος και υποτυπώδης σε σύγκριση με αυτό που συνέβη στην εποχή μας, με τους μηχανισμούς εντατικοποίησης της ηγεμόνευσης αλλά και των ανταλλαγών χάρη στις τηλεπικοινωνίες και στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

Ζώντας, όμως τις συνέπειες μιας κακής χρήσης της τεχνολογίας που αποκτήθηκε στην εποχή μας, η οποία εντελώς άσκεπτα παραγκωνίζει και απαξιώνει την αυτογνωσία, αισθανόμαστε την ανάγκη να αποκαταστήσουμε την δική μας σχέση όχι μόνον με τους Αρχαίους Έλληνες, ή και με τους Ρωμαίους, αλλά και με τους Κινέζους, τους Ινδούς, τους Άραβες, τους Ινδιάνους κλπ. Με άλλα λόγια, αισθανόμαστε την ανάγκη να αποκαταστήσουμε όχι μια οποιαδήποτε σχέση, αλλά μια σχέση που χρειάζεται να επανασχεδιασθεί με βάση, όχι πλέον τον μονόπλευρο ή τον αμοιβαίο αποκλεισμό, αλλά την σύγκλιση φυλών και πολιτισμών.

Από αυτή την άποψη, η παγκοσμιοποίηση του δυτικού πολιτισμού λειτούργησε αντίθετα με τον στόχο της, πετυχαίνοντας άλλα από αυτά που επεδίωξε. Αντί να επιβληθεί όπως επεδίωκε, μέσω της ανιστορικότητας και της ομογενοποίησης όλων των άλλων πολιτισμών με τον δυτικό, κατάφερε, καταργώντας τις αποστάσεις και τις δυσκολίες της

επικοινωνίας, να αναδείξει, και όχι τόσο με την θέλησή της, την διαφορά τους, με αποτέλεσμα, αντί της αρχής της υπαγωγής της Ανατολής στην Δύση και του Νότου στον Βορρά, να επικρατήσει στην καθολικότητά του, το αίτημα της σύγκλισης των πολιτισμών και των πολιτικών τους.

Ο καθένας, όμως από αυτούς τους διαφορετικούς μεταξύ τους πολιτισμούς, κουβαλά την δική του αρχαιότητα. Είναι χαρακτηριστική, η στροφή των Κινέζων διανοουμένων στην μελέτη της κινεζικής, αλλά και της ελληνικής αρχαιότητας.

Η δική μας αρχαιότητα, αυτή που συνδέει εμάς τους Έλληνες με τους άλλους Ευρωπαίους με σχέσεις οργανικές και όχι εξωτερικές είναι η κλασική ρωμαϊκή Αρχαιότητα, η οποία βέβαια αναπλάθει την ελληνική αρχαιότητα. Αν όμως θελήσουμε να πλησιάσουμε πιο κοντά τον φακό της ανάλυσης, στο κλασικό, θα διαπιστώσουμε ότι το κλασικό στο οποίο θέλουμε να ανοιχθούμε, είναι διαφοροποιημένο και πολυσήμαντο. Η αρχαιότητα που συνδέει άμεσα εμάς λχ. τους σύγχρονους Έλληνες μεταξύ μας είναι, κατά κύριο λόγο, η κλασική ελληνική αρχαιότητα του 5^{ου} και του 4^{ου} προχριστιανικού και κατά δεύτερο λόγο η αναβίωσή της στην διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων και της ρωμαϊκής εποχής. Και όπως παρατηρεί ο Σ. Σέτις, το χωροχρονικό εύρος της ρωμαϊκής αρχαιότητας είναι δυσανάλογο με τον περιορισμένο χωροχρόνο που καλύπτει η ελληνική αρχαιότητα²⁰.

Παρόλα αυτά, είναι γνωστό ότι το κλασικό που δημιουργεί η ελληνική αρχαιότητα στο αποκορύφωμα της πολιτισμικής της ανάπτυξης, διεκδικεί οικουμενικότητα και διαχρονικότητα με μοναδικό και ανεπανάληπτο τρόπο. Παγκόσμια εντέλει είναι η μικρή Αρχαία Ελλάδα για τους γερμανούς ποιητές και φιλοσόφους των αρχών και του τέ-

²⁰ Σ. Σεττις, Το μέλλον του κλασικού, ό.π.σ.

λους του 19ου αιώνα, αλλά και για τους Έλληνες φιλοσόφους του 20^{ου} όπως για τον Καστοριάδη, τον Αξελό ή τον Παπαϊωάννου. Λιγότερο όμως, για την Hana Arendt που προσλαμβάνει την κλασική ελληνική αρχαιότητα κυρίως μέσω των Ρωμαίων.

Για τους στοχαστές που είναι λάτρεις της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας και που φαντάζουν σχεδόν παρωχημένοι για τα μέτρα ενός παρακμάζοντος και άκεντρου πολιτισμικού πλαισίου, το λίκνο αιώνιων αξιών, ήταν η μικρή κλασική Ελλάδα από το 490 μέχρι το 320 π. Χ., και όχι η απέραντη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία²¹.

Για να φτιάξουμε επομένως μια σχέση με τους Αρχαίους, στα μέτρα και με τα μέσα, τις ανάγκες και τους σκοπούς του δικού μας καιρού, χρειάζεται να έχουμε σαφή αντίληψη του δικού μας ιστορικο-κοινωνικού χωροχρόνου και επίσης του τι μπορεί να σημαίνει το κλασικό, μέσα σ' αυτόν, σήμερα. Πράγμα το οποίο δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί χωρίς την συνδρομή της θεωρίας και χωρίς την γνώση και τον έλεγχο των τρόπων με τους οποίους κινούνται σήμερα οι θεωρητικές πρακτικές ώστε να ξέρουμε ποια θεωρία υποστηρίζει τι. Δεν αρκεί, επομένως, μόνον η γνώση της Ιστορίας και της θεωρίας που παράγεται μέσα από τις αναλύσεις και τις συνθέσεις των δεδομένων. Μας χρειάζεται και η γνώση της Λογικής και της Επιστημολογίας που θα καθιστά δυνατή την κριτική εξέταση των αναλύσεων και των συμπερασμάτων τους.

Το μεταμοντέρνο πνεύμα που αμέλησε τέτοια βασικά ζητήματα επιστημονικής και κριτικής εξέτασης, δεν μας βοηθά να διαμορφώσουμε σαφείς αντιλήψεις του τι και του

²¹ Salvatore Settis, *Το μέλλον του κλασικού*, ό.π., σ. 29. Ο συγγραφέας αναφέρει τον John St. Mill ο οποίος θεωρούσε την μάχη του Μαραθώνα σημαντικότερη για την ιστορία της Αγγλίας από την μάχη του Χέιστιγκ.

γιατί Αντίθετα, μας δυσκολεύει. Η μεταμοντέρνα αισθητική κατέστρεψε τον ισχύοντα κανόνα της κλασικής αρχαιότητας που θεσμοθετήθηκε μέσα από την μελέτη και την γνώση που παρήγαγε. Έκανε κομμάτια το κλασικό κι αντί να το εκλαϊκεύσει έστω, το εκχυδαίωσε.

Δεν πρέπει να ξεχνούμε νομίζω ούτε στιγμή - κι αυτό αφορά πάνω από όλα τους νέους ερευνητές, μελετητές διανοούμενους που κάνουν η μόλις έκαναν την διδακτορική διατριβή τους και θέλουν να σταδιοδρομήσουν στην εκπαίδευση - ότι οι μεταμοντέρνοι διανοητές - οι φιλόσοφοι δηλαδή των τελευταίων 30 χρόνων του 20ού αιώνα - τόσο πρόσφατοι σε εμάς - δεν μπόρεσαν να αφομοιώσουν την ουσία του κλασικού γιατί κατήργησαν τους τρόπους προσέγγισης της ουσίας. Και ότι δεν μπόρεσαν να κατανοήσουν ούτε το νόημά του κλασικού, γιατί αποκόπηκαν από τις διεργασίες νοηματοδότησης και από τον σύγχρονο φιλοσοφικό και αισθητικό μοντερνισμό που αφομοίωσε τον έρωτα της αλήθειας και της ελευθερίας έτσι ώστε να κάνει να γεννηθεί αυτό που χάρη στην διαχρονική του αξία ονομάσαμε - σε μεταγενέστερες εποχές - κλασικό.

Για να μπορέσουμε, επομένως, να καταλάβουμε τι σημαίνει η ανάγκη επανασύνδεσης με τους Αρχαίους που μπορεί και γίνεται τόσο έντονα αισθητή, μέσα σ' ένα τεχνοκρατούμενο κόσμο που έχει παραδοθεί στην εμπορευματοποίηση της τεχνολογίας και τείνει ολοταχώς να παραδοθεί και στην ασκεψία, χρειάζεται να έχουμε κάνει, ακολουθώντας την αντίθετη φορά, όλο το δρόμο που διένυσε η σκέψη οδεύοντας από το παρελθόν στο μέλλον, επωμιζόμενη την αναζήτηση της αλήθειας και την εναντίωση της πλάνης.

Η ιστορία της σκέψης και του Λόγου έχει να επιδείξει σε ορισμένες καμπές της, τομές και ρήξεις επιστημολογικές και καλλιτεχνικές που με τις ασυνέχειες που συνεπάγονται, δημιουργούν την ψευδή εντύπωση ότι είναι ένα εί-

δος αλμάτων στο κενό, γιατί ή παραγωγή της γνώσης - η οποία, όντως, συνεπάγεται, ανάλογα με τον τύπο της γνώσης που παράγεται, ασυνέχειες - είναι καρπός ή ίδια μιας αδιάρρηκτης πορείας μέσα στην ιστορία της φιλοσοφίας, της επιστήμης, και της τέχνης. Για να μας χαρισθούν οι Αρχαίοι, θέλω να πως για να αξιωθούμε να έχουμε μια ουσιαστική συνομιλία μαζί τους ικανή να ανταποκριθεί στα τρομακτικά ελλείμματα και αδιέξοδα αλλά και στις εκπληκτικές δυνατότητες κατανόησης και αυτοκατανόησης που διαθέτουμε, χρειάζεται να έχουμε μάθει με ποιους ακριβώς τρόπους, ανάλογες συνομιλίες μαζί τους, στο παρελθόν, άνοιξαν τον δρόμο για να μπορούμε εμείς, σήμερα, και πάλι να τους επικαλούμαστε. Αλλά το ζήτημα, βέβαια, δεν τελειώνει, εδώ, και θα χρειαστεί να επανέλθουμε.

